

مطالعه تطبیقی تاثیر فرهنگ و اقلیم در شکل‌گیری خانه‌های قاجاریه دو بوم‌فرهنگ شیراز و کاشان*

سمیرا پروردی نژاد^۱، مهدی حمزه‌نژاد^۲، نرگس دهقان^{۳*}، منصوره کیان‌ارثی^۴

۱۳۹۸/۰۳/۲۱

تاریخ دریافت مقاله :

۱۳۹۹/۰۹/۲۶

تاریخ پذیرش مقاله :

چکیده

بیان مساله: از میان عوامل متعدد موثر در طراحی خانه‌های سنتی ایران، اقلیم و فرهنگ هر دو نقش بسیار مهمی را ایفا می‌کرده‌اند. امروزه توجه کمتر به این دو مقوله مشکلاتی را در تامین آسایش جسمی و فکری بوجود آورده و باعث پدیدآمدن شکل‌های متفاوتی از خانه‌های ایرانی بدون وابستگی به هویت بومی و فرهنگی شده است. تمایزات بوم فرهنگی خانه‌ها با بررسی‌های تطبیقی بهتر آشکار می‌شوند. این تحقیق دو بوم فرهنگ مطرح و مشهور ایرانی از پهنه اقلیمی گرم و خشک (بیابانی و نیمه‌بیابانی) که دو سبک و مکتب متمایز خانه‌سازی را با توجه به تفاوت‌های اقلیمی و فرهنگی در تاریخ معماری ایران ایجاد کرده‌اند، مورد بررسی قرار می‌دهد.

سوال تحقیق: اصلی‌ترین تفاوت‌های کالبدی در خانه‌سازی دو شهر شیراز و کاشان در دوره قاجاریه چیستند؟ و چگونه می‌توان تفاوت‌های مذکور را براساس مبانی بوم‌فرهنگی این دو شهر تفسیر کرد؟

اهداف تحقیق: در صورتیکه چگونگی تاثیرپذیری خانه‌های قاجاریه شیراز و کاشان از عوامل اقلیمی و فرهنگی متمایز روشن‌تر گردد و با به جریان انداختن این مولفه‌های رها شده و معاصر سازی آن‌ها، می‌توان مبنایی برای طراحی بوم فرهنگی امروز، در شهرهای مختلف ایران پدید آورد. **روش تحقیق:** در این پژوهش که بخشی از یک تحقیق کیفی کاربردی جامع‌تر است و ماهیتی تفسیری-تاریخی، تطبیقی و پدیدار شناسانه دارد، از مطالعات کتابخانه‌ای و میدانی در کنار هم استفاده شده است.

مهم‌ترین یافته‌ها و نتیجه‌گیری تحقیق: یافته‌های تحقیق نشان می‌دهد که مهمترین تفاوت‌ها در مساحت، ارتفاع اتاق‌ها، ساماندهی فضا-های باز و بسته، نوع تزیینات و ... است به طوری‌که در کاشان مساحت و ارتفاع اتاق‌ها بیشتر و در شیراز کمتر است. در کاشان در مقایسه با شیراز سلسله مراتب فضایی نیز بیشتر است. علاوه بر توجیهات آسایش اقلیمی و تاثیر میزان رطوبت به عنوان یکی از مهمترین اجزای آن، برای تمایزات فوق می‌توان، از تفاوت‌های فرهنگی، صفاتی و مزاج شناسی مردم کاشان در مقایسه با مردم شیراز نام برد که نمود این تفاوت‌ها در تزیینات نما، مساحت خانه‌ها و ... قابل تفسیر است.

کلمات کلیدی: اقلیم، فرهنگ، خانه‌های قاجاریه شیراز، خانه‌های قاجاریه کاشان

* این مقاله مستخرج از رساله دکتری معماری با عنوان "تبیین مولفه‌های بوم فرهنگی به منظور کاربرد پذیری و هویت سازی در خانه‌های معاصر ایران) اصول تعامل فرهنگ و اقلیم در شکل‌گیری خانه‌های قاجاریه ایران در دو بوم‌فرهنگ متمایز شیراز و کاشان" تحت راهنمایی دکتر مهدی حمزه‌نژاد و دکتر نرگس دهقان و مشاوره دکتر منصوره کیان‌ارثی در دانشکده هنر، معماری و شهرسازی دانشگاه آزاد اسلامی واحد نجف‌آباد می‌باشد.

^۱ پژوهشگر دکتری معماری، گروه معماری، واحد نجف‌آباد، دانشگاه آزاد اسلامی، نجف‌آباد، ایران. ایمیل: Samira_parvardi@yahoo.com

^۲ استادیار گروه معماری، دانشکده معماری و شهرسازی، دانشگاه علم و صنعت ایران، تهران. ایمیل: hamzenezad@iust.ac.ir

^{۳*} استادیار گروه معماری، واحد نجف‌آباد، دانشگاه آزاد اسلامی، نجف‌آباد، ایران. ایمیل: dehghan@par.iaun.ac.ir

^۴ استادیار گروه معماری، واحد نجف‌آباد، دانشگاه آزاد اسلامی، نجف‌آباد، ایران. ایمیل: m.kianersi@iaun.ac.ir

۱- مقدمه

اگرچه رویکرد نوگرا تصورش از مسکن سرپناهی برای پاره‌ای از رفتار چون: زندگی جنسی، عادت خوابیدن، نگهداری حیوانات، باغبانی، بهداشت فردی، محافظت در مقابل آب‌وهوا، بهداشت خانه، نگهداری از اتومبیل، پخت و پز، گرمایش، عایق‌کاری و خدمات بوده است و به مسائلی چون قلمرو، خلوت، امنیت، روابط اجتماعی و زیبایی نمادین توجه نکرده است (لنگ، ۱۹۳۸: ۹-۱۰)، اما در معماری گذشته این سرزمین به تمامی این موارد به نحوی متناسب با فرهنگ و اقلیم هر منطقه از ایران پاسخ داده شده‌است.

راپاپورت^۱ در کتاب فرهنگ معماری و طراحی، هر فرهنگ را وابسته به اقلیم منطقه خود می‌داند و بیان می‌کند برای درک نظام و ساختار خانه در هر بوم‌فرهنگ باید مبانی آن بوم‌فرهنگ را شناسایی کرد (راپاپورت، ۱۹۲۹: ۱۸) و همین‌طور به اعتقاد جان لنگ در کتاب آفرینش نظریه‌های معماری که ویژگی‌های محیط جغرافیایی، بویژه آب‌وهوا و توپوگرافی زمین توزیع و شکل قرارگاه‌های رفتاری را تحت تاثیر قرار می‌دهد، بین فرهنگ و آب‌وهوا ارتباط وجود دارد. برخی از آنها مانند شیوه زندگی، نحوه استفاده از خانه، ساختمان و فضاها با نوع فعالیت‌ها بویژه تفریحی از این دسته هستند (لنگ، ۱۹۳۸: ۱۴۰). با بررسی معماری سنتی ایران تمایزات کالبدی و هویت خانه‌ها در پهنه‌های زیستی، تفاوت‌های فرهنگی و اجتماعی در کنار تفاوت‌های اقلیمی کاملاً بارز است. جهان‌بینی مردم ایران با معتنم شمردن اصول و ارزش‌هایی که در طول زمان برای مردمان این سرزمین-ها شکل گرفته و هویت آنها را ساخته‌است و اجازه ظهور تمایزات فرهنگی در هر منطقه را داده‌است. اما رفته‌رفته این ارزش‌ها و روش‌های زندگی به ورطه فراموشی سپرده شده‌است و سبب گردیده تا به جستجوی هویت خویش، در مبانی فرهنگ بیگانه گشته و این نادیده انگاری، همشکلی کالبدی کل جوامع ایران و آن هم با فرهنگ و کالبد غربی بدون توجه به فرهنگ و اقلیم هر منطقه را سبب شده‌است که می‌تواند اهمیت این مهم را بخوبی، نشان دهد. کم توجهی به مسئله بحران انرژی-های فسیلی و ضرورت بازگشت به الگوهای طبیعی و

بومی، بحران هویتی و پایین آمدن شاخص امید به زندگی، فاصله گرفتن نسل‌ها و نظام فرهنگ و ارزش میان مردم و گسست خانوادگی و شبیه شدن به فرهنگ غرب و افزایش تبعات فرهنگی همگی ضرورت این پژوهش را به خوبی نشان می‌دهند. بررسی و تطابق معماری شهرهای مختلف ایران به همراه بررسی فرهنگ و آداب و رسوم هر شهر در کنار وضعیت اقلیمی آن می‌تواند راهکارهایی برای طراحی مسکن و حتی دیگر بناها به دور از تبعات فوق را به همراه داشته باشد. هدف از این پژوهش تجزیه و تحلیل مسکن قاجاریه شیراز و کاشان و مشخص نمودن تاثیر عوامل مهمی چون اقلیم و فرهنگ در شکل بنا، نوع تزیینات، نما و ... جهت استفاده از گذشته آموزنده در طراحی‌های آینده و به نوعی جریان انداختن مبانی رها شده است. روش تحقیق از نوع کیفی و از دسته تحقیقات با هدف کاربردی است و بر اساس ماهیت و روش خود تفسیری تاریخی، تطبیقی و پدیدار شناسانه است.

۲- پرسش‌های تحقیق

- اصلی‌ترین تفاوت‌های کالبدی در خانه‌سازی دو شهر شیراز و کاشان در دوره قاجاریه چیستند؟
- چطور می‌توان تفاوت‌های مذکور را براساس مبانی بوم‌فرهنگی این دو شهر تفسیر کرد؟

۳- فرضیه تحقیق

- به نظر می‌رسد، اصلی‌ترین تفاوت‌ها در خانه‌های قاجاریه شیراز و کاشان در پلان‌ها از منظر موضع-شناسی و در سیما و نما از حیث ریخت‌شناسی وجود دارند.
- با شناخت اقلیم این دو شهر و خصوصیات فرهنگی مردم هر کدام از این شهرها، تفاوت‌های موجود، تفسیر می‌شوند.

۴- پیشینه تحقیق

راپاپورت (۱۹۲۹) در کتاب "فرهنگ معماری و طراحی" به تجزیه و تحلیل و نمایش میزان اهمیت توجه به ابعاد فرهنگی در طراحی می‌پردازد. وی در سال

شیوه زندگی ساکنان چه ملاحظاتی را بر محیط مشترک مسکونی تحمیل می‌نماید پرداخته شده‌است، می‌شود اشاره کرد. مقاله‌ای از حمزه‌نژاد و دیگران (۱۳۹۳) با عنوان "بررسی تطبیقی کالبد خانه‌های دزفول و کاشان، با تاکید بر ملاحظات (پایداری زیست محیطی و اجتماعی)" با این نتیجه که علاوه بر ملاحظات اقلیمی در طراحی خانه‌های کاشان عاملی که دارای اولویت اول برای تعیین نوع روابط اجتماعی بوده است مباحث مربوط به حریم‌ها و اعتقادات مذهبی این مردم بوده است و مسئله‌ای که در طراحی خانه دزفولی با کمی دقت مشخص می‌شود اهمیت به روابط خویشاوندی و همسایگی است که این موضوع به خونگرم‌تر بودن مردم این شهر بی‌ارتباط نیست، را می‌توان نام برد. شهیدی و همکاران (۱۳۹۴) در مقاله "شخصیت ایرانی: شواهدی از تفاوت‌های فرهنگی ویژگی‌های شخصیتی" جامعه آماری ۴۳۴۲ نفری را در ۱۲ استان کشور برای آشنا شدن با شخصیت ساکنان بررسی می‌نمایند و نتایج تحقیقاتشان نشان می‌دهد قومیت، فرهنگ و اقلیم جغرافیایی بر روی ویژگی‌ها شخصیتی مردم ایران تاثیر دارد. عطایی همدانی و دیگران (۱۳۹۶) در مقاله‌ای مستخرج از رساله دکتری خویش با نام "مصلح‌گزینی بر اساس سازگاری بومی - شخصیتی (درس آموخته‌هایی از معماری بومی ایران) ویژگی‌های بومی، شخصیتی و ترجیحات مصلح‌گزینی منطبق با آن را، با انطباق تیپ-های شخصیتی بیان شده در نظریه‌های نوین شخصیت‌شناسی و شخصیت‌شناسی سنتی مورد بررسی قرار می‌دهند.

اگرچه پژوهش‌هایی در مباحث گوناگون تاثیر اقلیم و گاه فرهنگ بر کالبد معماری سنتی ایران انجام شده، اما نبود پژوهشی مبتنی بر مقایسه میان تاثیر اقلیم و فرهنگ در کنار هم بر مسکن، در بوم‌فرهنگ‌های مختلف ایران با توجه به تنوع فرهنگی و آب‌وهوایی اهمیت این مقاله را بخوبی نشان می‌دهد. نگاهی به مطالعات انجام گرفته در زمینه بوم‌فرهنگ در دنیا (جدول ۱) نشان می‌دهد که معاصر سازی نتایج بدست آمده از پژوهش‌های داخلی بسیار موثرتر از بررسی نمونه‌های خارجی، به دلیل تفاوت‌های فرهنگی و اقلیمی موجود خواهد بود.

(۱۹۶۹) در کتاب دیگری با نام "فرم خانه و فرهنگ" مجدداً به تجزیه و تحلیل ابعاد فرهنگی طراحی به خصوص خانه می‌پردازد. راپاپورت (۱۳۶۶) این بار در کتاب سوم خود با نام "منشا فرهنگی مجتمع‌های زیستی"، ادامه روند بررسی نقش فرهنگ در طراحی را در مجتمع‌های زیستی مورد بررسی قرار می‌دهد. راپاپورت (۱۳۸۲) در ادامه مطالعات خود در مقاله "خاستگاه‌های فرهنگی معماری" به بررسی خاستگاه‌های اولیه فرهنگ و تاثیر آن بر معماری نیز می‌پردازد. فتیحی (۱۳۸۲) در کتاب "ساختمان سازی با مردم" پیشنهاد سیر و سلوکی جدید برای ساختمان سازی بطوریکه مردم با زندگی طبیعی در خانه‌هایشان گویی جامعه‌هایشان را می‌پوشند ارائه می‌دهد.

در این میان تحقیقاتی در زمینه خانه و معماری سنتی ایران و تاثیر اقلیم بر آنها انجام شده‌است که از آن جمله به کتاب‌هایی مانند معماریان (۱۳۸۷) "آشنایی با معماری مسکونی ایرانی گونه شناسی درونگرا و برونگرا" و قبادیان (۱۳۸۷) "بررسی اقلیمی ابنیه سنتی" می‌توان اشاره کرد. راپاپورت (۱۳۸۸) در ادامه مطالعات خود این بار در کتاب "انسان‌شناسی مسکن" کم اهمیت شدن فاکتورهای اجتماعی موثر در سنت‌های مردمی خانه‌سازی و جایگزینی فاکتورهای جدید، ورود خانه به فرآیند مد و شکل‌گیری آرمان جدیدی تحت عنوان "آرمان حیثیت" و خانه وسیله یا ابزاری برای شکل دادن به شخصیت را عنوان می‌کند.

کتابی که معماری مسکونی سنتی و معاصر ایران را در بحث اقلیمی و فرهنگی تا حدودی بررسی می‌کند کتاب "خانه، فرهنگ، طبیعت، بررسی معماری خانه‌های تاریخی و معاصر به منظور تدوین فرآیند و معیارهای طراحی خانه" حابری مازندرانی (۱۳۸۸) است. عبدالحسینی (۱۳۹۰) نیز با مقاله ای با موضوع "سازگار کردن طراحی خانه‌های مسکونی تبریز و باکو با فرهنگ و اقلیم بومی" به بررسی موردی سازگاری بومی فرهنگی این دو شهر پرداخته‌است. از دیگر منابع، به مقاله‌ای از پوردیهیمی (۱۳۹۱) با عنوان "فرهنگ و مسکن" که در آن به بررسی مواردی چون عوامل فرهنگی مؤثر در طراحی محیط‌های مسکونی، تاثیر آداب رفتاری بر محیط‌های مشترک بین واحدهای مسکونی و

جدول ۱- پیشینه پژوهش. (ماخذ: نگارندگان)

نام منبع	نام نویسنده	دست‌آورد
کتاب فرهنگ و شخصیت: به سوی روانشناسی خصلت‌های مجتمع فرهنگی	چرج ۲۰۰۰	نمایش تاثیر نقش تسلط فرهنگ و شخصیت بر مجتمع‌های فرهنگی، بحث اصلی این کتاب است.
کتاب آب و هوا، اقلیم، فرهنگ Weather, Climate, Culture	Sarah, Strauss &, Orlove Ben ۲۰۰۳	در این کتاب ارتباط نزدیک ما با آب و هوا مشخص می‌شود. از فرهنگ عامه تا تجسم بصری، شیوه‌های کشاورزی و بهداشت، و رویدادهای غیرمعمول آب و هوا و فرهنگ تا مباحث پیچیده‌تر، فرهنگی، سیاسی و تاریخی نیز مورد بررسی قرار می‌گیرد.
کتاب آب و هوا، رفاه و فرهنگ Climate, Affluence, and Culture	David, Matsumoto ۲۰۰۹	نویسندگان در این کتاب ارتباط اقلیم با فرهنگ در طراحی و تاثیر بسزای آن در تولید آرامش و رفاه اجتماعی را به نمایش می‌گذارند.
کتاب معماری بومی و طراحی منطقه‌ای: فرایند فرهنگی و پاسخ محیطی Vernacular Architecture And Regional Design: Cultural Process And Environmental Response	WM. Heath ۲۰۰۹	در این کتاب عنوان می‌شود معماری و طراحی به طور غیرمستقیم با فرایندهای اجتماعی و محیطی مرتبط هستند و نه فقط به تمرینات فنی و زیبایی شناختی. نویسنده در ادامه بیان می‌دارد روش‌های مختلفی برای تحقق اهداف طراحی اجتماعی واجد شرایط و سازگار با محیط‌زیست نیز وجود دارد.
کتاب مقدمه‌ای بر بوم‌شناسی فرهنگی INTRODUCTION TO CULTURAL ECOLOGY	Sutton, Mark Q. and Anderson E. N ۲۰۱۰	هدف اصلی این کتاب نشان دادن ارتباط انسان شناختی با مسائل زیست‌محیطی و کشف چگونگی سازگاری فرهنگ‌های سنتی با محیطشان و استفاده در معماری معاصر است.
مقاله نقش فرهنگ در معماری پایدار ROLE OF CULTURE IN SUSTAINABLE ARCHITECTURE	Sinem Kultur ۲۰۱۲	-وجود تعامل بحرانی بین فرهنگ و محیط -وجود تطابق بین طراحی منطقه‌ای با اهداف بوم فرهنگی معماری پایدار -نمایش تاثیر بسزای فرهنگ بر معماری از موارد عنوان شده در این مقاله هستند.
کتاب بوم فرهنگ طرح کلی برای پایداری اجتماعی ECOCULTURES Blueprints for sustainable communitie	Steffen Böhm, Zareen Pervez Bharucha and Jules Pretty ۲۰۱۵	توصیف حجم برای روشن شدن اینکه چگونه اکوکولوژیست‌ها می‌توانند جامعه جهانی را برای انتقال گسترده‌تر به پایداری آماده کنند و نشان دادن بازسازی آینده‌ی شخصی و جمعی خود بر اساس این اصول پایداری مواردی است که در این کتاب به آن پرداخته شده است.
کتاب سازگاری محیط زیست و زیستگاه‌های بوم فرهنگی با رویکرد تکاملی جامعه و طبیعت Environmental Adaptation and Eco-cultural Habitats A coevolutionary approach to society and nature	Johannes Schubert ۲۰۱۶	در این کتاب نویسنده به نمایش پتانسیل درک تکاملی از ارتباطات اجتماعی و طبیعی و حفاظت از محیط‌زیست با استفاده از نمونه‌های موفق پرداخته است.

۵- روش تحقیق

در مقاله کیفی حاضر که قسمتی از یک پژوهش کاربردی جامع‌تر است، سعی بر آن شده‌است، تا با ترکیبی از رویکردهای تفسیر تاریخی، تطبیقی و پدیدارشناسانه با استفاده از منابع کتابخانه‌ای و مطالعات میدانی به ارزیابی و مقایسه مولفه‌های فرهنگی و اقلیمی خانه‌های مورد مطالعه، در قالب تصاویر، مطالب و جداول پرداخته شود. ارزیابی و استخراج نتایج از بررسی‌های فوق می‌تواند راهنمایی برای تالیف مولفه‌هایی مطابق با شرایط جامعه معاصر برای طراحی مسکونی و غیر مسکونی باشد تا مانع از همشکلی بوم‌فرهنگ‌های مختلف ایران، بدون توجه به شرایط آب‌وهوایی و فرهنگی حاکم بر آن‌ها شود. به دلیل وسعت بیشتر پهنه اقلیمی گرم و خشک نسبت به پهنه‌های اقلیمی دیگر در کشور و تاثیر بیشتر تغییرات آب‌وهوایی اخیر بر این پهنه، دو شهر شیراز و کاشان به نمایندگی از دو زیر مجموعه بیابانی و نیمه‌بیابانی پهنه مذکور که دو سبک و مکتب متمایز خانه‌سازی را در تاریخ معماری ایران ایجاد کرده‌اند، انتخاب شده‌اند. نمایش نقش تفاوت‌های فرهنگی این دو شهر در کنار تفاوت اقلیمی اندک آنها در طراحی خانه‌های قاجاریه می‌تواند این موضوع که اقلیم و فرهنگ دو جز جدا نشدنی در معماری گذشته ایران هستند را، هر چه بهتر نمایش دهد. این دو شهر با فاصله جغرافیایی زیاد خود آشکارا به دو بوم و فرهنگ متمایز وابسته‌اند. در این مطالعه خانه‌های بروجردی‌ها، عامری‌ها، طباطبایی‌ها، عباسیان و تهامی، شریفیان، بنی کاظمی قاجار در کاشان و خانه صالحی، برحق‌طلب، شفیعی، توحدی، اسدی‌لاری، موسوی و فروغ‌الملک، نوروزی، یزدیان و مظلوم یار قاجاریه در شیراز مورد بررسی و مقایسه قرار گرفته است. این انتخاب بر اساس میزان اهمیت بنا، کامل بودن اطلاعات، نقشه‌ها و مدارک موجود از خانه‌ها در کنار آسیب دیدگی کمتر در گذر زمان بوده است.

۶- مبانی نظری

۶-۱- بوم‌فرهنگ

برای روشن شدن بهتر واژه بوم‌فرهنگ تعریف فرهنگ و بوم بصورت جداگانه بسیار سودمند است. از

این رو ابتدا واژه اکولوژی یا بوم سپس فرهنگ و نهایتاً بوم فرهنگ تعریف می‌گردد. اکولوژی از واژه یونانی ایکوس (oikos) به معنای مسکن و منزل گرفته شده است. در مردم‌شناسی مطالعه محیطی است که در آن جوامع انسانی به زندگی و تولید مثل می‌پردازد و نیز در مطالعه روابط انسانی و جوامع با این محیط، محیط-شناسی گفته می‌شود. برای مثال محیط‌شناسی به مطالعه سازگاری فزیولوژیک انسان در محیط زیست و اثرات محیط بر ارگانیسم می‌پردازد. همچنین محیط‌شناسی مطالعه تغییراتی است که انسان در محیط با استفاده از فنون ویژه به عمل می‌آورد و نیز تاثیر و نقش محیط بر سطوح متفاوت زندگی اجتماعی، محیط‌شناسی نامیده می‌شود (پانوف و دیگران، ۱۳۸۲: ۱۱۶-۱۱۵).

به نظر راپاپورت فرهنگ به "مجموعه‌ی ارزش‌ها و عقاید مردمی که ایده آل‌ها و آرمان‌های آن‌ها در یک جهان‌بینی شکل گرفته است" اطلاق می‌شود. بر اساس این اصول و قواعد است که مجتمع‌های زیستی در عین ساخته شدن به دست افراد مختلف به صورت یک "تمامیت با هویت" در می‌آیند و قابلیت تمییز از دیگر نمونه‌ها را پیدا می‌کنند (راپاپورت، ۱۳۶۶: ۱۷). وی پنج جنبه اصلی فرهنگ (۱) نحوه انجام فعالیت اصلی (۲) ساختار خانواده (۳) نقش جنسیت (۴) نگرش به خلوت (۵) فرایند روابط اجتماعی را در شکل‌گیری فضای داخلی خانه‌ها موثر می‌داند (لنگ، ۱۳۸۸: ۱۳۷). فرهنگ را از جهتی دیگر به "فرهنگ مادی" و "فرهنگ معنوی" تقسیم کرده‌اند. فرهنگ مادی همه وسایل و ابزارهای مادی و آنچه به دست بشر از ماده طبیعی ساخته شده و شیوه‌ها و فرایندهای ساخت و ساز آنها می‌دانند؛ و فرهنگ معنوی را شامل ارزش‌ها، باورها، اندیشه‌ها، دانش و فن‌ها، دین، آداب و سنت‌ها، علوم و فلسفه، ادبیات، هنر و همه فراورده‌های ذهنی انسان مطرح می‌کنند (پوردیهیمی، ۱۳۹۰: ۴). اما انسان‌شناسی محیطی یا محیط‌شناسی فرهنگی تمایل به تشریح تمام سطوح یک جامعه از طریق مفروضات محیط‌شناسی دارد. این کیفیت فرهنگ‌ها را در حکم اجزای سازنده‌ی اکوسیستم‌ها می‌داند که در بطن آنها انسان به مثابه یک عنصر طبیعی مطرح است (پانوف و دیگران، ۱۳۸۲: ۱۱۶-۱۱۵). راپاپورت برای توضیح رابطه‌ی فرهنگ و

محیط، مفهوم فرهنگ را تجزیه می‌کند وی در قدم نخست فرهنگ را نوعی جهان بینی قلمداد می‌کند. جهان بینی "نگرش اعضای یک فرهنگ خاص در یک جامعه به تمام موضوعات مرتبط به هستی شناسی است" (پوردیهیمی، ۱۳۹۰: ۱۰).

در کتاب مقدمه‌ای بر بوم‌شناسی فرهنگی، بوم فرهنگ، مطالعه روش‌هایی که مردم از آن برای انطباق با محیط‌زیست خود استفاده می‌کنند تعریف می‌شود (Sutton et al, 2010: 3). تعریف دیگری بوم‌شناسی فرهنگی را بر پایه تعامل بین فرهنگ، انسان و محیط زیست می‌داند (Gunn, Michael C, ۱۹۸۰، ۱۹). بر اساس این تعاریف بوم‌فرهنگ در یک منطقه خاص با شرایط فرهنگی- اقلیمی خاص شکل می‌گیرد و با سایر نقاط دیگر تفاوت‌ها و شباهت‌هایی دارد. بوم‌فرهنگ در شکل‌گیری معماری یک منطقه تاثیر اساسی دارد. انسان به عنوان خالق معماری در تاثیر پذیری از بوم و فرهنگ و تاثیر گذاری در بوم، فرهنگ و معماری نقش بسیار مهمی دارد که نمود آن در معماری گذشته ایران کاملا مشهود است. نادر اردلان نیز به عنوان معمار معاصر و موفق در این زمینه فلسفه معماری خود را در "امتزاجی از طبیعت و فرهنگ در طراحی" خلاصه می‌کند. وی معتقد است که طرح خوب، در تطبیق اکولوژیکی با محیط و ارتباط فرهنگی با مردم، قوانین و تشریفات آنها و نظام‌های اعتقادی‌شان ریشه دارد. وی مطرح می‌کند که مطالعه اکولوژی در ظهور یک حس آگاهی که "گایا" نامیده می‌شود، سر و کار دارد و دلیل موفقیت خویش در هر کار و در هر کشوری را همین امر می‌داند. در ادامه ایشان به این موضوع اشاره دارند که الگوهای اکولوژیکی غربی با ایران مغایرت دارد و برای بیدارسازی هویت فرهنگی و فضاسازی بومی رفتن به سوی یک سری اشکال اولیه بسیار موثر بوده است (جودت، ۱۳۸۴: ۲۴۸-۲۴۵).

۷- مطالعات و بررسی‌ها

۷-۱ - مقایسه مبانی بوم‌فرهنگی شخصیت و

هویت مردم کاشان و شیراز

بررسی صفات مردم کاشان و شیراز از کتاب‌های تاریخی و سفرنامه‌ها در کنار مقایسه این صفات با کتب

و پژوهش‌های مرتبط با مزاج‌شناسی بر اساس اقلیم، برخی ویژگی‌ها و خصوصیات فرهنگی مردم دو شهر در دوره قاجاریه را نمایان تر می‌کند، که با استناد به آنها تا حدودی می‌توان تاثیر فرهنگ بر معماری قاجاریه دو شهر مذکور را بهتر مورد بررسی قرار داد. بسیاری از این صفات با نظریات انسان شناسی معاصر بر اساس شخصیت و تاثیر اقلیم بر طبع و اخلاق قابل توجیح و توضیح است. برای مثال بر اساس نظر آیزنک درونگرا ناپایدار، تحریک و هیجان را دوست ندارد و مسائل زندگی روزمره را در حدی که لازم است جدی می‌گیرد و زندگی را با قاعده و نظم دوست دارد و به احساسش کامل مسلط است (حمزه نژاد و دیگران، ۱۳۹۵: ۱۷). حال اگر این درونگرای ناپایدار با توجه به نظر آیزنک و ابن-سینا در محیطی قرار گیرد که رطوبت افزایش یابد، از شدت خصوصیات ذکر شده‌اش کاسته می‌شود. در یکی از تحقیقات انجام شده در مقاله ای با نام "تفاوت‌های مزاجی انسان و گرایش به شاخصه‌های معماری" نیز همین نتیجه حاصل شده است.

ا.ج. آربری در کتاب شیراز مهد شعر و عرفان بیان می‌کند: "شیراز از آن مایه نیست که از خاطره دولت‌های پایدار عدالت گستر ما را نکته‌ای آموزد و یا آنکه از سیاست‌های برکت‌آور و نظام اجتماعی دلخواه‌تر در پیشگاه ما شخص آرد در میراث این شهر از مادیات خبری نیست بلکه همه یکباره معنویت است و هنر...". در کتاب گوشه‌ای از آداب و رسوم مردم شیراز نیز همایونی صفات مردم شیراز را شامل صفات مثبتی چون مهربان، صمیمی، مهمان‌نواز، خون‌گرم و صفت منفی زودجوش معرفی می‌کند (همایونی، ۱۳۵۳: ۴-۲). واتس مولف تاریخ قاجار هم می‌گوید مردم شیراز به شرارت و لوطی‌گری معروف هستند (افسر، ۱۳۵۳: ۲۲۵) که در حقیقت لوطی‌گری را از بعد مثبت و شرارت را از بعد منفی آن معرفی می‌کند. کرامت اله افسر در کتاب بافت قدیم شیراز خانه‌ها را اینگونه توصیف می‌کند خانه‌ها غالباً محقر است و از آجر ساخته شده‌اند ولی چون ملاتی بد به کار رفته روی آن گل می‌کشیدند و تصور می‌کردند که خانه‌ها از گل ساخته شده‌اند. در ورودی منازل خوب نیست ولی منازل اعیان شهر با کمال ذوق ساخته و آنرا با وسایل آسایش مجهز کرده‌اند. سر رابرت کریپورتر^۲

است. برای مثال مقاله مذکور صحتی بر این مدعاست که صفات کلی مردم دو شهر با توجه به قرارگیری در اقلیم گرم و خشک بیابانی و نیمه‌بیابانی با اندکی تفاوت در میزان رطوبت بسیار متفاوت عمل می‌کنند. ارتباط معکوس رطوبت با دقت، در کنار گرایش مزاج گرم‌تر به فضای دل‌بازتر و یا عامل محرمیت و ارتباط مستقیمش با خشکی هوا از این دسته هستند.

جدول ۲- مقایسه شخصیت مردم شیراز و کاشان. (ماخذ: نگارندگان)

کاشان دوره قاجار	شیراز دوره قاجار	گرای برون‌گرایی و آزاداندیشی و شیراز آزاداندیشی و تلاش و بر کاری و فعال بودن (تلاش) و برخی تمایزات شخصیتی مردم کاشان و شیراز
در هیچ‌کدام از متون اشاره‌ای به برون‌گرایی و آزاداندیشی مردم این شهر نشده است	از خصوصیات بارز مردم شیراز است با استناد به سفرنامه‌ها، کتب تاریخی و مزاج‌های چهارگانه در کتاب قانون ابن سینا	
از خصوصیات بارز مردم کاشان است با استناد به کتبی چون تاریخ اجتماعی کاشان و مزاج‌های چهارگانه در کتاب قانون ابن سینا	با استناد به مزاج‌های چهارگانه ابن‌سینا مردم شیراز کند هستند و جدیت و تلاش مردم کاشان را ندارند	

تصویر ۱- تصویر سمت راست بادگیر خانه صالحی شیراز (منبع: نگارندگان) و تصویر سمت چپ بادگیر خانه بروجردی کاشان را نشان می‌دهد (منبع: <http://www.hamshahrionline.ir/details/134787>). در گذشته بادگیر به خاطر ظاهر آشکار آن نماد هویت صاحب خانه تلقی می‌شد و در مقایسه دو تصویر پرکاری و تجملات بادگیر خانه بروجردی‌ها که علاوه بر عنصر بادگیر روی گنبد را هم

(سیاح) نیز بام خانه‌ها را صاف توصیف می‌کند. محققینی چون علامه دهخدا و ادوارد برون کاشان را دارالمومنین و حصن حصین شیعیان معرفی می‌کنند. (نراقی، بی تا: ۱۷) نراقی در تاریخ اجتماعی کاشان خصایص مردم کاشان را خوش‌صورت، خوش‌صوت، با هوش و زیرک، دارای ذوق ادبی و استعداد هنری و مردمی که اهل کسالت و بیکاری نیستند و بیکاری در کاشان ننگ است از بعد مثبت و ترسو و کم‌دل بودن را از بعد منفی معرفی می‌کند (نراقی، بی تا: ۱۰-۸). در کتاب تاریخ کاشان کلاتر ضرابی نیز مردم کاشان را: صبیح، ملیح، گندمگون، طالب برتری و صدرطلب و عزت‌دوست می‌داند که گاهی جنبه منفی برتری طلبی و عزت دوستی گاه فیما بین علما و اعیان ولایت نزاع و نقاری حادث شده لاشک از برای تقدم و تفوق بر یکدیگر بوده است ولی با غربا و واردین چشم و هم‌چشمی در میان نیست و در نهایت صفات خوبی چون مهربانی، با همتی و فتوت و حسن اخلاق را با عیار زیاد معرفی می‌کند و غالب می‌داند (کلاتر ضرابی و دیگران، ۱۳۷۸: ۲۴۲-۲۴۳). پیر لوتی^۳ نویسنده فرانسوی می‌گوید، مردم کاشان ادب دوست، بافرهنگ و حساس‌اند. این حساسیت در شعر شاعرانشان به خوبی نمایان است. از ویژگی‌های مردم کاشان شهرت آن‌ها به بازرگانی و غنیمت دانستن فرصت‌ها در کسب و کار است، به همین سبب با دیگر مردمان بسیار مدارا می‌کنند و به مذهب شیعه سخت پای بندند (لوتی، ۱۳۷۲: ۲۴۷).

حاجی سیاح^۴ در خصوص کاشانی‌های این چنین نوشته است: بیشتر اهل کاشان کارکن و باهوش هستند. ادبا، نویسندگان، اهالی فضل و امرای درباری کاشانی بیشتری نسبت به سایر بلاد ایران وجود دارد. اشخاص بزرگی از خاک کاشان برخواسته- اند (سیاح، ۱۳۴۶: ۵۷-۵۳). از بررسی مطالب فوق و اسناد دیگر چنین بر می‌آید که آزاداندیشی و برون‌گرایی مردم شیراز در مقایسه با پرکاری، زیرکی و پایبندی سخت به مذهب بسیار جلب توجه می‌کند، که در جدول ۲ مقایسه شده است. البته قابل ذکر است که طبق مزاج‌های چهارگانه و ویژگی‌های جسمی و خلقی (حسینی و دیگران، ۱۳۹۳: ۲۰۱) بر گرفته از کتاب قانون (ابن سینا) نیز بسیاری از خصوصیات ذکر شده در بالا کاملاً مشهود

پوشانده است در مقایسه با بادگیر خانه صالحی بخوبی مشخص است. لازم به ذکر است که در شیراز بادگیر در خانه‌ها بندرت به چشم می‌خورد و این بادگیر هم چندان جنبه برون‌گرا ندارد و ساده و درون‌گرا است.

۲-۷ - نمادها

برای مردم نمادها یکی از راه‌های برقراری ارتباط هستند. از طراحی معماری نیز مردم برای تبادل پیام‌های خود، پیشینه خود، شئون اجتماعی و جهان بینیشان استفاده می‌کنند. نمادهایی که مردم برای محیط زندگی خود انتخاب می‌کنند می‌تواند معرف شخصیت و آرزوهای آنها یا نشانه نفی گذشته باشد (لنگ، ۱۹۳۸: ۲۳۲). از این

رو، نماد گرچه واقعیت مشهود عینی است، همواره در پس خود معنایی نهفته و ژرف دارد که بخشی از آن قابل درک است و ریشه‌های آن در کهن‌الگو ظهور یافته است (مارکوس، ۱۳۸۲: ۸۵). از این رو اثرات فرهنگی اجتماعی نمادهایی مثل بادگیر (تصویر ۱)، سرداب، گنبد، حیاط مرکزی، طاق‌ها و گودال باغچه‌های کاشان و شیراز را می‌توان بررسی کرد که از این میان حیاط مرکزی، گودال باغچه و بادگیر به عنوان نمادهای شاخص در جدول ۳ بررسی شده است. این نمادها علاوه بر اثرات اقلیمی دارای مفاهیم معنایی نیز هستند.

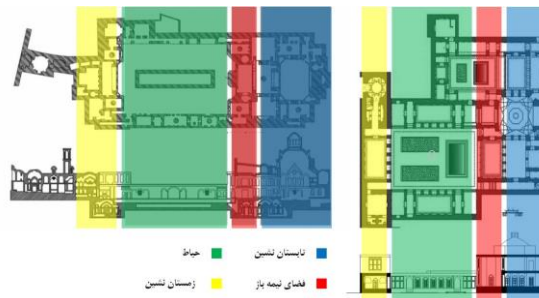
جدول ۳- اثرات فرهنگی - اجتماعی و اقلیمی نمادهای شاخص شیراز و کاشان. (ماخذ: نگارندگان)

عنصر فضایی خانه	تمایزات فرهنگی		تمایزات اقلیمی	
	شیراز (حیاط بدون گودال باغچه)	کاشان (حیاط با گودال باغچه)	شیراز (حیاط بدون گودال باغچه)	کاشان (حیاط با گودال باغچه)
حیاط مرکزی و گودال باغچه	القای فرهنگ پایداری و توسعه فرهنگ صرفه‌جویی و استفاده بهینه از انرژی‌های طبیعی چون باد برای تهویه و ورودت از طریق تعداد زیاد بازشوها با روشی کاملا متفاوت از کاشان	ایجاد هویت با گودال باغچه‌ها در حیاط مرکزی - توجه و احترام به طبیعت با القای فرهنگ پایداری و توسعه فرهنگ صرفه‌جویی و استفاده بهینه از انرژی‌های طبیعی مثل آب با هدایت از قنات‌ها به گودال باغچه‌ها و استفاده مجدد از خاک برداشتی از گودال باغچه‌ها	کنترل خشکی هوا - ایجاد (آب و هوای بسیار خشک‌تر از شیراز) - ایجاد خرده اقلیم - کنترل طوفان‌های شن - تهویه طبیعی - شرایط آب و هوایی	کنترل خشکی هوا - ایجاد (آب و هوای بسیار خشک‌تر از شیراز) - ایجاد خرده اقلیم - کنترل طوفان‌های شن - تهویه طبیعی - شرایط آب و هوایی
بادگیر	استفاده از بادگیر بسیار محدود است. بادگیر به دلیل محدودیت استفاده به عرصه فرهنگی و اجتماعی کمتر ورود کرده است	ایجاد هویت با بادگیرها - تبدیل بادگیر به نماد شهری - نفوذ در اشعار، سفرنامه‌ها و دایره‌المعارف‌ها - القای فرهنگ پایداری - صرفه‌جویی و استفاده بهینه از انرژی‌های طبیعی مثل باد	دارای تفاوت عملکردی و ساختاری با بادگیرهای کاشان به دلیل استفاده از تهویه و ورودت طبیعی از طریق تعداد زیاد بازشوها	دارای تفاوت عملکردی و ساختاری با بادگیر - ساختاری با بادگیر - های شیراز

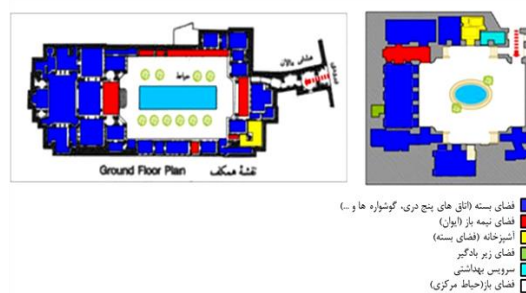

راپاپورت خلوت و فعالیت‌های روزمره را جز ۵ جنبه اصلی فرهنگ در شکل‌گیری فضای داخلی خانه‌ها می‌داند(لنگ، ۱۹۳۸: ۱۳۷). سلسله‌مراتب نیز برای کنترل تعامل اجتماعی در سلسله مراتب فضایی باز، نیمه باز و بسته و یا حتی تعریف فضایی چون هشتی و درکوبه‌هایی با تفکیک جنسیت نمود می‌یافته است. در تعاریف مربوط به خلوت یک ویژگی مشترک وجود دارد نکته اصلی این تعاریف، توانایی کنترل افراد یا گروه‌ها بر تعامل دیداری، شنیداری و بویایی با دیگران است. راپاپورت خلوت را توانایی کنترل تعامل اجتماعی، حق انتخاب و امکان تعامل اجتماعی دلخواه فرد می‌داند. انواع مختلفی از خلوت وجود دارد که وستین^۵ چهار نوع آن را اینگونه تعریف می‌کند. انزوا؛ آزاد بودن از مشاهده توسط دیگران؛ قرابت؛ معاشرت با فردی دیگر و رها بودن از محیط خارج؛ گمنامی؛ ناشناخته بودن در میان جمع؛ مدارا؛ به کار گرفتن موانع روانشناختی برای کنترل مزاحمت‌های ناشناخته. وی می‌گوید خلوت استقلال فردی را تامین، هیجانات را کاهش و ارتباطات را محدود کرده و از آن محافظت می‌کند. نوع مطلوب خلوت ارتباط مستقیمی با فرهنگ، شخصیت، انتظارات فردی و الگوی جاری فعالیت دارد(لنگ، ۱۹۳۸: ۱۶۵-۱۶۶).

معرفی خانه در قرآن به عنوان محل سکنی و خلوتگاه انسان و محلی برای آرامش درون و راز و نیاز انسان با خداوند "والله جعل لکم من بیوتکم سکنا" و خداوند برای شما بخشی از خانه‌های شما را محلی برای سکونت و آرامش شما قرار داد". تعریف دیگری از خلوت و هماهنگی با اعتقادات مذهبی است که خود به خلوت جسمانی(فیزیکی) و روحانی(نوع متعالی‌تر) (نصیری، ۱۳۸۸: ۳۹-۳۸) تقسیم می‌شود. خلوت مطلوب در خانه‌های هر دو شهر با احکامی چون محرمیت در رابطه با مذهب مردمان این شهرها در قالب توانایی کنترل افراد یا گروه‌ها بر تعامل دیداری، شنیداری و بویایی با دیگران و کنترل تعامل اجتماعی در سلسله مراتب فضایی باز، نیمه باز و بسته و یا حتی تعریف فضایی چون هشتی و درکوبه‌هایی با تفکیک جنسیتی قابل مشاهده است اما هر مورد دقیقاً با شرایط فرهنگی اجتماعی هر شهر کاملاً هماهنگ است برای مثال در کاشان خشکی هوا شرایط سختگیرانه‌تری را فراهم نموده است. در

تصویر ۲- پلان سمت راست نقشه همکف خانه فروغ‌الملک شیراز(منبع پلان: آرشیو میراث فرهنگی فارس) و پلان سمت چپ نقشه همکف خانه بروجردی‌های کاشان است(منبع پلان: سلطان زاده و دیگران: ۱۳۷۵، ۳۴). ضخامت لایه‌ها بر اساس رنگ از آبی به زرد سلسله مراتب بیشتر را به خوبی نشان می‌دهد که در جدول ۴ نیز به آن اشاره شده است.

تصویر ۳- پلان سمت راست بالا نقشه همکف خانه صالحی شیراز(منبع پلان: آرشیو میراث فرهنگی فارس) و پلان سمت چپ نقشه همکف خانه بروجردی‌های کاشان است(منبع پلان: سلطان زاده و دیگران: ۱۳۷۵، ۳۴) تفاوت در ریز فضاها و نسبت فضاها به هم کاملاً قابل مشاهده است. در هر دو پلان آشپزخانه در گوشه و فضاهایی چون تابستان نشین و زمستان نشین با توجه به جهت تابش و بهترین بهره‌وری از اقلیم جانمایی شده است. عمق و ضخامت لایه جنوبی در کاشان امری آشکار است و احتمالاً به دلیل رعایت سلسله مراتب و محجوبیت بیشتر مردم کاشان و خشکی و گرمی بسیار هوا است. اساساً خشکی بیشتر کاشان در سختگیری بیشتر دینی نمود یافته است(منبع: نگارندگان).

۷-۳ - خلوت، سلسله مراتب و فعالیت‌های روزمره

صورت می‌گرفته است (طوفان، ۱۳۹۰: ۱۳۵). این نوع از کنترل ارتباط، با سلسله مراتب و امنیت که ارتباط مستقیمی باهم دارند، بسیار مرتبط است. این تعریف از سلسله‌مراتب هم در خانه‌ها و هم در بافت شهری هر دو شهر با توجه به بوم فرهنگ همان شهر قابل رویت است (تصویر ۲). همانطور که در جدول ۴ بیان شده است تفاوت‌هایی در سلسله مراتب دیده می‌شود.

در خانه‌های سنتی کنش‌ها در سه عرصه متفاوت کالبدی باز، نیمه بسته و بسته شکل می‌گرفته است (تصویر ۳). شواهد تاریخی مبین این موضوع است که ساختار فوق در تمامی مناطق با وجود ویژگی‌های

ورودی هر بنا را می‌توان مهمترین عامل در نظارت بر ارتباط دانست. در عمومی‌ترین و ساده‌ترین شکل، با بسته شدن در ورودی، ارتباط قطع می‌شود و سپس در هر زمان که مالکان یا استفاده‌کنندگان از فضا اراده نمایند، این ارتباط را به صورت دلخواه در زمان‌های مختلف و برای افراد گوناگون می‌توانند ایجاد کنند. وجود دو نوع وسیله آگاه‌کننده: کوبه و حلقه، در روی درهای ورودی برای مردان و زنان، همچنین وجود ورودی‌های جداگانه برای بخش بیرونی و اندرونی در برخی از خانه‌ها؛ نمونه‌هایی از شیوه‌های مربوط به کنترل ارتباط است. نظارت بر ارتباط با روش‌های گوناگونی

جدول ۴- نتیجه مقایسه خلوت، فعالیت‌های روزمره و سلسله مراتب در خانه‌های قاجاریه شیراز و کاشان. (ماخذ: نگارندگان)

	خانه‌های کاشان	خانه‌های شیراز
مبانی اقلیمی	خلوت	-
	فعالیت‌های روزمره	انجام برخی فعالیت‌های اصلی صرفاً در فضای داخلی
	سلسله مراتب	انجام بخشی از فعالیت‌های اصلی مثل خوابیدن و گاهی خوردن صبحانه و شام و حتی پذیرایی از مهمان در حیاط بدلیل شرایط اقلیمی بهتر
مبانی فرهنگی	خلوت	حفظ حریم شخصی و خلوت با سلسله‌مراتب بیشتر و بسته‌تر در فضای باز، نیمه باز و بسته به دلیل اعتقادات مذهبی و سختگیری در حریم بین مردمان
	فعالیت‌های روزمره	رعایت سلسله مراتب بیشتر برای کنترل وضعیت اقلیمی نامناسب در فضاها با عمق لایه بیشتر در جبهه تابستان نشین
	سلسله مراتب	حفظ حریم شخصی و خلوت با سلسله‌مراتب بیشتر و بسته‌تر در فضای باز، نیمه باز و بسته به دلیل اعتقادات مذهبی و سختگیری در حریم بین مردمان
	فعالیت‌های روزمره	محدود کردن یک سری از فعالیت‌ها به فضای داخلی در استفاده از حیاط به دلیل تفاخر مردمان و سختگیری مذهبی بیشتر
	سلسله مراتب	سلسله مراتب کمتر با توجه به وضعیت اقلیمی بهتر و عمق لایه جنوبی کمتر در جبهه تابستان نشین در مقایسه با کاشان
	سلسله مراتب	سلسله مراتب کمتر با توجه به آزادمنشی مردمان
	فعالیت‌های روزمره	محدود کردن یک سری از فعالیت‌ها به فضای داخلی در استفاده از حیاط به دلیل تفاخر مردمان و سختگیری مذهبی بیشتر
	سلسله مراتب	سلسله مراتب بیشتر و بسته‌تر به دلیل حساسیت بیشتر در اعتقادات مذهبی

نقوش و طرح‌ها است. علاوه بر موارد ذکر شده استفاده از شیر سر چوبی و رخام آجری در انتهای نمای خانه‌های شیراز به دلیل بارندگی‌های فصلی نشان از توجه به خصوصیات اقلیمی هر شهر نیز دارد (منبع: نگارندگان)

۴-۷ - زیبایی‌شناسی در نما و تزئینات

رکن اصلی زیبایی‌شناختی، ذهنی است. احساس زیبایی‌شناختی تابع مسائل ذهنیت است و از آنجا که این سطح از قواعد زیبایی‌شناختی قابل تغییرند این احساس زیبایی بر اساس نظام اول زیبایی‌شناسی اسمیت^۶ (گروتر، ۱۳۷۵: ۱۰۷-۱۱۶-۱۱۷) قابل شناسایی و درک است. با این حال این اصول مبنای تعریف مشترکی در فرهنگ‌ها ندارند و در هر منطقه حد خاص خود را دارند. برای مثال توجه به تناسبات و مردم‌واری که استاد پیرنیا بیان می‌کند در نما و پلان خانه‌های هر دو شهر در هماهنگی با اقلیم و تناسبات انسانی به خوبی دیده می‌شود اما این تناسبات بی ارتباط با بعضی خصوصیات و فرهنگ مردم این شهرها نیست (جدول ۵). برای مثال خصوصیت برتری‌طلبی میان مردم کاشان و قناعت مردم شیراز نیز بر این تناسبات موثر بوده است.

نمای خانه تصویر عمومی قابل ارائه افراد به جامعه است و فضای داخلی خانه روشن‌کننده ماهیت درونی فرد است (لنگ، ۱۹۳۸: ۲۳۲). سادگی یا پیچیدگی پیکره بندی بناها وابسته به مناطق فرهنگی خاص است (همان: ۲۳۳). نمای خانه‌های هر دو شهر (تصویر ۴) مربوط به دوره قاجاریه هستند که با توجه به ورود تزئینات به سبک اروپایی مثل نقاشی پرتره، مثلث اروپایی (خورشیدی) و ... هر کدام به نوعی از این رویکرد بهره‌جسته‌اند و سعی در هماهنگ‌سازی آن با شرایط بوم فرهنگی خود داشته‌اند. برای مثال در بررسی تالار شاه-نشین (تابستان‌نشین) خانه موسوی^۷ در شیراز و تابستان‌نشین خانه بروجردی^۸ که هر دو مربوط به دوره قاجار هستند، درعین حال که نشانه‌هایی از تقلید معماری اروپایی به چشم می‌خورد نحوه هماهنگ‌سازی این برداشت‌ها با فرهنگ و نوع اعتقادات هر شهر در بهره‌گیری از این عناصر بر اساس اعتقادات مذهبی سختگیرانه‌تر در کاشان سبب استفاده محدود از پرتره و

متفاوت اقلیمی تکرار می‌شده است. این تنوع شکلی بستری با قابلیت‌های متفاوت برای انجام فعالیت‌های روزمره پدید می‌آورد که باعث ادراک حسی طبیعت از زوایا و فاصله‌های مختلف و ایجاد معانی جدید می‌شده است (داعی پور، ۱۳۹۳: ۵۲). در خانه‌ها با تعریف فضای باز، نیمه باز و بسته و معطوف کردن در و پنجره‌ها به حیاط مرکزی هم امنیت، هم بستر مناسب برای فعالیت‌های گوناگون در هر دو شهر صورت می‌گرفته است. در این دو فرهنگ فعالیت‌های روزمره مانند خوابیدن، پخت و پز و ... صورت می‌پذیرفته است، اما تفاوت‌هایی در انجام این فعالیت‌ها مشاهده می‌شود که ناشی از شرایط اقلیمی بهتر شیراز در کنار خصوصیت فرهنگی چون آزاد منشی بیشتر مردمانش نسبت به مردم کاشان است. برای مثال استفاده از حیاط و معطوف کردن یک سری از فعالیت‌ها در آن در شیراز نسبت به کاشان بسیار پررنگ‌تر است و حیاط به عنوان یکی از بخش‌های اصلی خانه کاربرد فراوانی داشته است که از جمله آن خوابیدن در فضای باز است. البته این نکته نیز شایان ذکر است که وجود بادگیر در خانه‌های کاشان و تعدیل و تهویه هوا توسط آن در درونگرایی بیشتر خانه‌های کاشان در مقایسه با شیراز و نحوه تعدیل و تهویه هوا صرفاً با بازشوهای رو به حیاط نیز خالی از اهمیت نیست.

تصویر ۴- نمای رو به حیاط خانه‌های هر دو شهر مربوط به دوره قاجاریه هستند که با توجه به ورود تزئینات به سبک اروپایی مثل نقاشی پرتره، مثلث اروپایی (خورشیدی) و ... هر کدام به نوعی از این رویکرد بهره‌جسته‌اند. تصاویر سمت چپ استفاده از کاشیکاری‌ها در خانه‌های شیراز و تصاویر سمت راست نماهایی از گچ‌کاری با طرح‌هایی از گل و گیاه در خانه‌های کاشان را نمایش می‌دهد. تفاوت در جنس مصالح و نوع تزئینات نشان دهنده اعتقادات مذهبی سختگیرانه‌تر و پرکاری مردم کاشان در مقایسه با شیراز در استفاده از نوع

تابستان نشین سبک‌تر با ارتفاع زیاد، بدون در و پنجره با عمق بیشتر و در قسمت زمستان نشین سنگین و تو پر و دارای سقفی کم ارتفاع است. در صورتیکه در شیراز این تفاوت بسیار اندک است.

جدول ۶- نتیجه مقایسه حجم در خانه‌های شیراز و کاشان. (ماخذ: نگارندگان)

خانه‌های شیراز	خانه‌های کاشان	حجم
آزاد منشی مردم شیراز در اجتناب از فشرده‌سازی احجام خانه موثر است.	سختگیری و دور- اندیشی مردم کاشان که بی‌تاثیر از خشکی منطقه نیست در متراکم سازی حجم خانه‌ها و سازگاری اقلیمی تاثیر گذار است.	میانی فرهنگی
در مقابله با اقلیم گرم و خشک نیمه بیابانی شیراز و رطوبت بیشتر و شرایط اقلیمی بهتر از کاشان احجام برای اتلاف حرارت ساختمان کمتر فشرده شده‌اند.	در مقابله با اقلیم گرم و خشک بیابانی کاشان احجام برای جلوگیری از اتلاف حرارت ساختمان فشرده شده‌اند.	میانی اقلیمی

نقاشی و روی آوری به تزیینات گچ بری برجسته شده است.

جدول ۵- نتیجه مقایسه زیبایی در نمای رو به حیاط و تزیینات در خانه‌های شیراز و کاشان. (ماخذ: نگارندگان)

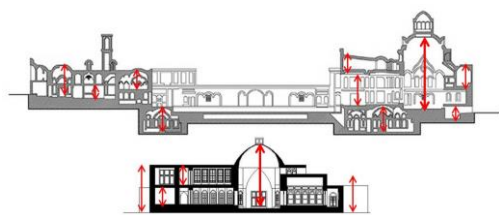
خانه‌های شیراز	خانه‌های کاشان	زیبایی در نما و تزیینات
آزادمنشی و ممانعت طبع و کم‌کاری مردم شیراز نماهای ساده تری در مقایسه با کاشان را سبب شده است.	پرکاری و تفاخر از ویژگی‌های مردم کاشان است که در نمای خانه‌ها نمود می‌یابد.	میانی فرهنگی
-	-	میانی اقلیمی

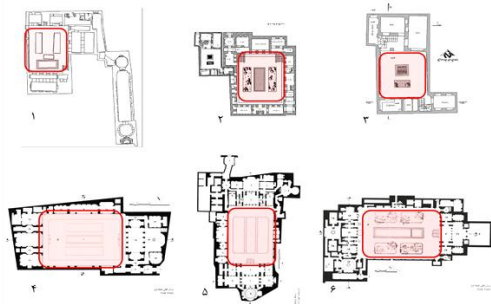
۷-۵ - حجم و فرم کلی خانه‌ها

فلامکی در کتاب سیری در تجارب مرمت شهری از ونیز تا شیراز عنوان می‌دارد شواهدی موجود است که نشان می‌دهد شیراز هیچگاه مشابه دیگر شهرهای کویری ایران، تلاشی برای متراکم زیستن و فشرده سازی ترکیب واحدهای خود نمی‌کرده است. از سوی دیگر آب و هوای کوهستانی و کمتر متاثر از بادهای کویری و آفتاب سوزان در کنار دسترسی به مصالح متفاوت از شهرهای کویری سبب گردیده تا این شهر منعکس کننده نوعی آزاد منشی باشد و بر خلاف مردمان ساکن کاشان و یزد از دور اندیشی و فضاها منجمد و فشرده اجتناب کند (فلامکی: ۱۳۸۴، ۱۸۶-۱۸۷).

حجم کلی ساختمان‌ها در هر دو شهر با توجه به اقلیم فشرده و مکعبی است. قسمتی از این حجم مکعبی نیز به صورت حیاط مرکزی خالی شده است. طراحی فضای فشرده جهت جلوگیری از اتلاف حرارت ساختمان، بخصوص کاهش تأثیر باد در اتلاف حرارت در فصل سرد و همچنین در محافظت در برابر گرمای هوا و کاهش بادهای غبارآلود نقش عمده‌ای را به عهده داشته است. اما نگاهی دقیق‌تر به خانه‌های دو شهر نشان می‌دهد (جدول ۶) که در خانه‌های کاشان حجم در قسمت

تصویر ۵- مقایسه ارتفاع خانه بروجردی‌های کاشان در تصویر بالا با خانه فروغ‌الملک شیراز در تصویر پایین، که هر دو از خانه‌های پرکار و ارزشمند این دو شهر هستند، تنوع‌طلبی در

ارتفاع را در خانه بروجردی‌ها به نمایش می‌گذارد. ارتفاع بیشتر تابستان‌نشین در خانه‌های کاشان نسبت به شیراز نیز در مقاطع فوق قابل مشاهده است که علاوه بر دلایل اقلیمی به خصوصیات چون صدرطلبی و پرکاری مردم کاشان در مقایسه با شیراز اشاره دارد (نگارندگان و حائری مازندرانی، ۱۳۸۸: ۱۰۸)

۶-۷ - ارتفاع خانه‌ها (طبقات)

اکثر خانه‌های این دوره دارای یک طبقه با زیر زمین هستند و بعضی خانه‌ها در دو طبقه نیز گسترش یافته‌اند (قبادیان، ۱۳۸۷: ۱۲۸). اما اختلاف ارتفاع سقف‌های هر طبقه نسبت به هم در کاشان قابل توجه‌تر است (تصویر ۵) که این هماهنگی از نظر ارتفاع در بافت سنتی علاوه بر ایجاد زیبایی بصری، در جذب انرژی خورشید توسط خانه‌ها بدون ایجاد مشکل سایه‌اندازی خانه‌های هم جوار بر روی بام و یا جداره‌های یکدیگر نقش بسزایی داشته است. استفاده از زیرزمین نیز در فصول گرم و سرد سال مرسوم بوده است که در شیراز عمق بسیار کمتری نسبت به کاشان دارد و گاهی این زیرزمین‌ها به اندازه‌ای به سطح زمین نزدیک است که امکان نصب پنجره رو به حیاط برای آن وجود دارد. زمستان‌ها دمای بالاتری در مقایسه با هوای بیرون داشته باشند. در کاشان ارتفاع تابستان‌نشین بسیار بلندتر از تابستان‌نشین در شیراز است تا تهویه طبیعی بهتر انجام شود (جدول ۷).

تصویر ۶ - مقایسه حیاط خانه نوروزی، یزدیان و مظلوم یار شیراز و تهامی، شریفیان و بنی‌کاظمی کاشان به ترتیب شماره. مقایسه تصاویر نشان می‌دهد که علاوه بر مساحت کلی خانه‌ها مساحت حیاط نیز در خانه‌های کاشان بیشتر است و این امر ناشی از برخی ویژگی‌های فرهنگی چون صدر طلبی مردم کاشان و میل مزاج گرم‌تر به فضای گشاده‌تر دانست (منبع: نگارندگان).

۷-۷ - حیاط

کلمه حیاط دارای ریشه عربی است و به عنوان یک فضای باز، محصور یا نیمه‌محصور تعریف شده است. کلمات مشابه دیگری که در فارسی برای اشاره به فضای باز اطراف یک یا چند ساختمان به کار رفته است نیز در اصل عربی هستند که در دوره اسلامی وارد زبان مقصد شده و هنوز در حال استفاده هستند. در گویش‌های فارسی قدیمی در بعضی از شهرها از اصطلاحاتی مانند میانسرای نیز استفاده شده است (Soltanzadeh, 2015:21).

جدول ۷- نتیجه مقایسه ارتفاع در خانه‌های شیراز و کاشان. (ماخذ: نگارندگان)

خانه های کاشان	خانه های شیراز	
گسترده‌گی در دو طبقه با زیرزمین با نسبت ارتفاعی بیشتر	گسترده‌گی در دو طبقه با زیرزمین با نسبت ارتفاعی کمتر	ارتفاع
مرتفع سازی خانه‌ها نمودی از روحیه تفاخر طلبی مردم کاشان است.	ارتفاع کمتر خانه‌ها را در مقایسه با کاشان می‌تواند مظهر آزاد منشی و مناعت طبع مردم شیراز باشد.	مبانی فرهنگی
ارتفاع بیشتر سبب تهویه و گردش هوای بهتر در خانه‌ها مخصوصاً قسمت تابستان‌نشین می‌شود.	لزوم ارتفاع کمتر نسبت به خانه‌های کاشان برای تهویه بدلیل شرایط اقلیمی بهتر است.	مبانی اقلیمی

سرمایش تبخیری (تبخیر مستقیم)، ایجاد دید بصری مناسب و گاهی ایجاد صدای آب با استفاده از فواره‌ها و آبشوره‌ها و القای حس آرامش همگی نمونه‌های کوچکی از بکارگیری آب، در خانه‌های مسکونی هستند. در شیراز به دلیل رطوبت نسبی بیشتر بهره‌گیری از سرداب و حوضخانه بسیار محدودتر از کاشان است.

جدول ۸- نتیجه مقایسه حیاط در خانه‌های شیراز و کاشان.
(ماخذ: نگارندگان)

خانه‌های شیراز	خانه‌های کاشان	
حیاط با گیاهان و حوض آب البته کمی گودتر نسبت به سطح کوچه	حیاط گودال- باغچه با گیاهان و حوض آب	حیاط
مناعت طبع مردم شیراز مساحت کوچکتر حیاط را سبب شده است.	تفاخر از ویژگی- های مردم کاشان است که در ابعاد حیاطها نمود می‌یابد.	مبانی فرهنگی (اخلاق- شخصیت)
ایجاد میکرو اقلیم محدودتر و کنترل شرایط نامناسب اقلیمی با معطوف کردن بازشوها به حیاط و درونگرایی خانه ها.	ایجاد میکرو اقلیم محدودتر و کنترل شرایط بد اقلیمی با معطوف کردن تعداد بیشتری بازشوها به حیاط و درونگرایی خانه‌ها.	مبانی اقلیمی (آسایش جسمی)

۸- یافته‌های تحقیق

نتایج بررسی‌ها نشان می‌دهد که قرارگیری کاشان در اقلیم گرم و خشک بیابانی و با رطوبت بسیار کمتر در مقایسه با شیراز واقع در اقلیم گرم و خشک نیمه‌بیابانی با رطوبت بیشتر بر اساس علم مزاج‌شناسی، تاثیر بسیاری

در خانه‌های تاریخی ایران خانه از طبیعت جدا نیست و حضور نمایندگانی از طبیعت در درون سازمان فضایی خانه الزامی است (خائری، ۱۳۸۸: ۱۸۴). حضور طبیعت در معماری به سه صورت است. ۱- حضور عناصر طبیعت در معماری (آب، درخت و نور) ۲- حضور مواد و مصالح طبیعت در معماری (مصالح بوم‌آورد و طبیعی چون چوب) و ۳- حضور پدیده‌های طبیعت در معماری (روز و شب و فصول) (عادلی، ۱۳۹۲: ۱۰۹).

یکی از خصوصیات این خانه‌های هر دو شهر درونگرایی کامل است. در این خانه‌ها کلیه فضاها حیاط را در برگرفته‌اند و به جز هشتی هیچکدام ارتباط بصری و فیزیکی با مسیرهای بیرون خود ندارند. حیاط علاوه بر آوردن طبیعت به درون خانه و برقراری ارتباط بین فضاهای مختلف به سازماندهی فضاهایی چون تابستان نشین و زمستان نشین در قالب پدیده طبیعی تعویض فصول می‌پردازد (معماریان، ۱۳۸۷: ۱۵۶؛ Edwards, Brain, 2006:21-30). البته همان- طور که ذکر شد وجود بادگیر در خانه‌های کاشان و تعدیل و تهویه هوا توسط آن، در درونگرایی بیشتر خانه های کاشان با شرایط اقلیمی سخت‌تر نسبت به شیراز و نحوه تعدیل و تهویه هوا صرفا با بازشوهای رو به حیاط نیز خالی از اهمیت نیست. تفاوت ظاهری در حیاط خانه- های این دو شهر وجود گودال باغچه‌ها و مساحت بیشتر حیاط در کاشان است که در شیراز وجود ندارد (تصویر ۶) و اگر نه تفاوتی در اصل حضور طبیعت در قالب حیاط دیده نمی‌شود (جدول ۸).

از مهمترین اصول معماری ایرانی به کارگیری آب و گیاه در معماری است که علاوه بر ایجاد تصور بهشت گونه‌ی فضا نقش مهمی در تنظیم شرایط محیطی داخل بنا دارد. همچنین تاثیر بسزایی در تلطیف هوای محیط و منطقه‌ای دارد. در شیراز کاشت مرکبات بسیار مرسوم بوده است اما در کاشان گیاهانی چون پسته، انار و انجیر دیده می‌شود مزاج گرم و مرطوب مرکبات در مقایسه با مزاج گرم و خشک انار و پسته به خوبی نشان- دهنده مزاج بومی دو منطقه است و هماهنگی را با مزاج انسان‌های دو منطقه نمایش می‌دهد.

حوض آب در وسط حیاط و استفاده از آب در فضاهایی مثل حوضخانه و سرداب جهت تلطیف هوا با

جدول ۹- جمع‌بندی تفاوت‌ها اقلیمی - فرهنگی خانه‌های قاجاریه شیراز و کاشان از نگاه تیپولوژی. (ماخذ: نگارندگان)

مقایسه کاشان و شیراز		مبانی اقلیمی و خصوصیات اخلاقی	مبانی فرهنگی و خصوصیات اخلاقی
سازماندهی فضاها و سلسله مراتب		رعایت سلسله-مراتب بیشتر و ریزتر در کاشان برای کنترل وضعیت اقلیمی نامناسب در فضاها با عمق بیشتر در جبهه تابستان نشین در برابر عمق کمتر تابستان نشین و سلسله مراتب ساده‌تر در شیراز با شرایط اقلیمی مناسب‌تر	اعتقادات مذهبی سختگیرانه‌تر مردمان کاشان و پدید آمدن سلسله مراتب دقیق‌تر در خانه‌ها نسبت به شیراز
تناسبات مساحت فضای حیاط در پلان		افزایش درونگرایی در کاشان به دلیل وجود بادگیر و خشکی بیشتر هوا و محدودیت در استفاده از حیاط نسبت به شیراز	قرارگیری خانه‌های کوچکتر با حیاط کوچکتر در شیراز به دلیل معنویت گرایبی و قناعت مردم در مقابل خانه‌های بزرگتر مردم کاشان با خصوصیت صدر طلبی و میل مردم با مزاج گرمتر به گشادگی بیشتر

پلان (موضع شناسی)

بر خلق‌و‌خو، صفات و شخصیت مردم این دو شهر گذاشته است.

مجموعه این صفات و مشخصات در قالب فرهنگ هر شهر نمود یافته و تاثیر خود را در قسمت‌های مختلف از جمله خانه‌های این دو شهر به عنوان نماد خویشتن و شخصیت به جای گذاشته است. صفاتی چون پرکاری، زیرکی، سخت‌گیری مذهبی بیشتر و صدرطلبی مردم کاشان در کنار مناعت طبع، آزاد اندیشی و سخت‌گیری مذهبی کمتر و ساده اندیشی مردم شیراز که هم از طریق تاثیر اقلیم بر خلق‌و‌خو و هم از منظر بررسی اسناد، متون و سفرنامه‌ها قابل استناد هستند، هر کدام به طریقی خود را به نمایش گذارده‌اند.

شاید تفاوت اندک در اقلیم و سلیقه گاه سبب ایجاد تفاوت‌هایی به ظاهر کوچک در کالبد خانه‌ها شده باشد اما با اندکی تامل علت اصلی را در برخی تفاوت‌های شخصیتی، اخلاقی، فرهنگی و اجتماعی و تفسیرهای بومی در جهان‌بینی مردم دو شهر با معتنم شمردن اصول و ارزش‌هایی که در طول زمان برای مردمان این سرزمین‌ها شکل گرفته و هویت آن‌ها را ساخته است، می‌شود جستجو کرد. تفاوت در سلسله مراتب، نوع تزیینات، مساحت و ... در خانه‌های هر دو شهر ناشی از تفاوت‌های فرهنگی-اقلیمی است.

۹- نتیجه تحقیق

برای بیان بهتر و روشن‌تر نتایج، جداول شماره ۹ و ۱۰ از نگاه مورفولوژی و تیپولوژی متاثر از میانی فرهنگی (خصوصیات اخلاقی) و مبانی اقلیمی ارائه شده‌اند.

کاربرد بررسی و تطابق معماری سنتی شهرهای مختلف ایران به ویژه در بخش مسکن و استخراج مبانی فرهنگی و آداب و رسوم هر شهر در کنار وضعیت اقلیمی موجود، می‌توان مولفه‌هایی جهت طراحی مسکن و حتی دیگر کاربری‌ها را در اختیار جامعه قرار دهد تا با بهره‌گیری از آن‌ها، بوم فرهنگ‌های مختلف ایران از مکعب‌های بدون روح و ناهماهنگ با فرهنگ و اقلیم این سرزمین در شهرهای مختلف رهایی یابند.

جدول ۱۰- جمع‌بندی تفاوت‌ها اقلیمی- فرهنگی خانه‌های قاجاریه شیراز و کاشان از نگاه مورفولوژی. (ماخذ: نگارندگان)

مقایسه کاشان و شیراز		
مبانی فرهنگی و خصوصیات اخلاقی	مبانی اقلیمی	
ساخت خانه‌های مرتفع‌تر در کاشان با توجه به خصوصیات چون صدرطلبی و عزت‌دوستی مردم نسبت به مناعت طبع مردم شیراز	ارتفاع متغیر از کمتر از ۳ متر تا بیشتر از ۷ متر در کاشان و در شیراز ارتفاع متغیر از ۳ متر تا ۷ متر تفاوت در اختلاف ارتفاع تابستان و زمستان نشین با هم در کاشان و حتی در مقایسه با شیراز تنوع ارتفاعی و سلسله‌مراتبی بیشتر در کاشان نوع سقف‌ها در شیراز سقف‌های مسطح و در کاشان ترکیبی از مسطح و گنبدی	برخاست (ارتفاع طبقات)
-	وجود شیرسر در خانه‌های شیراز به دلیل وجود رطوبت و بارندگی بیشتر برای جلوگیری از ریزش باران بر نما و عدم وجود آن در کاشان بدلیل بارندگی کمتر	نمای خارجی (عناصر الحاقی)
معنویت‌گرایی مردم شیراز تزیینات کمتر را در مقابل تزیینات بیشتر و پرکارتر کاشان که خود متأثر از طلب برتری و ننگ دانستن بیکاری بین مردم شهر کاشان و پرکاری این مردم است.	-	تزیینات
تزیینات داخلی در شیراز نقاشی روی چوب و پرتره‌های نقاشی شده روی شیشه به سبک اروپای آن زمان و آینه کاری معرق روی گچ است که اعتقادات سختگیرانه مردم کاشان نسبت به اصول اسلامی در استفاده از نقاشی در کاشان بیشتر گجبری-های برجسته دیده می‌شود	وجود سرداب در کاشان به دلیل شرایط بد آب و هوایی عمیق‌تر بودن زیرزمین‌ها برای استفاده از ظرفیت حرارتی خاک نسبت به شیراز استفاده از گودال‌باغچه‌ها در کاشان برای کنترل شرایط بد آب و هوایی، استفاده از خاک و هدایت آب	نشست (سرداب، گودال باغچه)
اعتقادات مذهبی سختگیرانه‌تر مردمان کاشان در کنار دور اندیشی و زیرکی این مردم در نحوه کنترل شرایط نامناسب اقلیمی علاوه بر معطوف کردن بازشوها به حیاط، درونگرایی بیشتری را سبب شده	پرنگ‌تر بودن ارتباط با طبیعت و استفاده از حیاط در شیراز نسبت به خانه‌های کاشان بدلیل وجود بادگیر و تعدیل و تهویه هوا توسط آن و درونگرایی بیشتر خانه-های کاشان	بازشوها
تنوع بصری بیشتر در بازشوها در کاشان به سبب پرکاری این مردم در مقایسه با مردم شیراز	تراکم کمتر خانه‌ها در شیراز به دلیل شرایط اقلیمی مناسب‌تر نسبت به کاشان	حجم
تراکم کمتر خانه‌ها در شیراز بدلیل آزاد اندیشی بیشتر مردم در مقایسه با سختگیری و دور اندیشی بیشتر مردم کاشان و تاثیر آن در تراکم سازی و فشرده سازی حجم خانه‌ها		

سیمما و نما (ریخت شناسی)

دوفصلنامه اندیشه معماری، نشریه علمی، سال پنجم، شماره دهم

پاییز و زمستان ۱۴۰۰

۱۰- تشکر و قدردانی

موردی از طرف نویسندگان ذکر نشده است.

۱۱- پی‌نوشت‌ها

Amos Rapoport(۱)

Robert Ker Porte(۲)

(زاده ۱۷۷۷ میلادی، مرگ ۱۸۴۲ میلادی) یک جهانگرد و دیپلمات و نویسنده انگلیسی بود. وی در سال ۱۸۱۸ میلادی از پاسارگاد بازدید کرده‌است. او اولین کسی است که پی‌برد بنایی که به مشهد مادر سلیمان معروف است همان آرامگاه کورش بزرگ است.

Pierre Loti(۳)

پیر لوتی(۱۹۲۳-۱۸۵۰ میلادی) نویسنده و جهانگرد فرانسوی است که در ایران بیشتر به خاطر کتاب به سوی اصفهان مشهور است.

(۴) میرزا محمدعلی محلاتی معروف به حاجی سیاح از سفرنامه نویسان دوره قاجاریه است.

Westin(1970)(۵)

(۶) نظام اول زیبایی‌شناسی اسمیت شامل تعادل و هماهنگی، نظم، تعادل و تناسب است توسط ذهن مخاطب آشناست و سریع درک می‌گردد.

(۷) تالار تابستان نشین خانه موسوی که دیوارها و سقف آن با نقاشی روی چوب و پرتره‌های نقاشی شده روی شیشه به سبک اروپای آن زمان و آینه‌کاری معرق روی گچ، تزئین شده‌اند، را نشان می‌دهد.

(۸) تابستان نشین خانه بروجردی و قوس بزرگ نمای آن که احتمالاً تقلیدی است از طرح مثلث در نمای معماری اروپایی که تحت تاثیر معماری ایرانی به صورت منحنی در آمده است. در داخل محدوده قوس، گچبری‌های برجسته، متأثر از تزیینات روسی مانند سماور و قوری، به چشم می‌خورد.

۱۲- منابع فارسی و لاتین

• افسر، کرامت‌اله. (۱۳۵۳). بافت قدیمی شیراز. تهران: انجمن آثار ملی.

<http://asmaneketab.ir/product/%DA%A9%D8%AA%D8%A7%D8%A8-%D8%AA%D8%A7%D8%B1%DB%8C%D8%AE->

[%D8%A8%D8%A7%D9%81%D8%AA-%D9%82%D8%AF%DB%8C%D9%85%DB%8C-%D8%B4%DB%8C%D8%B1%D8%A7%D8%B2-%DA%A9%D8%B1%D8%A7%D9%85%D8%AA-%D8%A7%D9%84%D9%84%D9%87/](https://www.farschto.ir/)

• آرشیو میراث فرهنگی استان فارس.

<https://www.farschto.ir/>

• پانوف، میشل. پرن، میشل. (۱۳۸۲). فرهنگ مردم-شناسی. عسکری خانقاه، اصغر. چاپ اول. تهران: سمت.

<https://www.adinehbook.com/gp/product/9644597133>

• پوردیهیمی، شهرام. سید کلال، ساسان. (۱۳۹۱)، فضای منظر پیوندگاه فرهنگ و طبیعت، مسکن و محیط روستا، شماره ۱۳۸. ۱۷-۲۸.

http://jhre.ir/browse.php?mag_id=16&slc_lan_g=fa&sid=1

• پوردیهیمی، شهرام. (۱۳۹۰). فرهنگ و مسکن. مسکن و محیط روستایی. شماره ۱۳۴، تابستان. ۳-۱۸.

<https://www.sid.ir/fa/journal/ViewPaper.aspx?id=137021>

• جودت، محمدرضا. (۱۳۸۴). "تو معماری را ترسیم می کنی ولی من آن را می‌سازم" مجموعه مقالات معماری و شهر سازی. تهران: گنج هنر. ۲۴۵-۲۴۸.

<https://www.adinehbook.com/gp/product/964911064X>

• حابری مازندرانی، محمد رضا. (۱۳۸۸). خانه، فرهنگ، طبیعت، "بررسی معماری خانه‌های تاریخی و معاصر به منظور تدوین فرآیند و معیارهای طراحی خانه". تهران: مرکز مطالعاتی و تحقیقاتی شهرسازی و معماری.

<https://www.gisoom.com/book/1641768/%DA%A9%D8%AA%D8%A7%D8%A8-%D8%AE%D8%A7%D9%86%D9%87-%D9%81%D8%B1%D9%87%D9%86%D8%AF-%D8%B7%D8%A8%DB%8C%D8%B9%D8%AA-%D8%A8%D8%B1%D8%B3%DB%8C-%D9%85%D8%B9%D9%85%D8%A7%D8%B1%DB%8C-%D8%AE%D8%A7%D9%86%D9%87-%D9%87%D8%A7%DB%8C-%D8%AA%D8%A7%D8%B1%DB%8C%D8%AE%DB%8C-%D9%88->

<https://lib1.ut.ac.ir:8443/site/catalogue/1038757>

• سلطان‌زاده، حسین. موسوی‌روضاتی، مریم‌دخت؛ حاجی‌قاسمی، کامبیز. (۱۳۷۵). گنج‌نامه، خانه‌های کاشان، مرکز اسناد و تحقیقات دانشکده معماری و شهرسازی دانشگاه شهید بهشتی. چاپ اول. تهران: روزنه.

<https://lib1.ut.ac.ir:8443/site/catalogue/1038757>

• سیاح، حمید. (۱۳۴۶). خاطرات حاج سیاح یا دوره خوف و وحشت. گلکار، سیف‌الله. تهران: سپهر.

<https://ketabnak.com/book/72422/%D8%AE%D8%A7%D8%B7%D8%B1%D8%A7%D8%AA-%D8%AD%D8%A7%D8%AC-%D8%B3%DB%8C%D8%A7%D8%AD>

• صمیمی‌فر، فاطمه؛ حمزه‌نژاد، مهدی و خان محمدی، محمدعلی. (۱۳۹۳). بررسی تطبیقی کالبد خانه‌های دزفول و کاشان با تاکید بر ملاحظات پایداری (زیست محیطی و اجتماعی). همایش ملی معماری، عمران و توسعه ی نوین شهری. تبریز.

<https://civilica.com/doc/315069/>

• طوفان، سحر. (۱۳۹۰). "زن و مطالعات خانواده". بررسی رابطه مفهوم حریم زنانه با آفرینش فضای ورودی در معماری ایران. سال چهارم. شماره چهاردهم. ۱۱۹-۱۴۲.

http://jwsf.iaut.ac.ir/article_519711.html

• عادل، سمیرا. (۱۳۹۲). نسبت طبیعت و معماری از منظر هستی‌شناسی اسلامی پژوهشی در خانه‌های سنتی فلات مرکزی ایران و تمرکز بر چهار خانه شاخص در یزد، نایین و کاشان. نشریه مطالعات تطبیقی هنر(دو فصلنامه علمی پژوهشی). شماره پنجم. سال سوم. ۱۰۳-۱۱۶.

<https://www.sid.ir/Fa/Journal/ViewPaper.aspx?id=201574>

• فلامکی، محمد منصور. (۱۳۸۴). سیری در تجارب مرمت شهری از ونیز تا شیراز. چاپ دوم. تهران: نشر فضا.

<https://www.gisoom.com/book/1343447/%D8%A9%D8%AA%D8%A7%D8%A8-%D8%B3%DB%8C%D8%B1%DB%8C-%D8%AF%D8%B1-%D8%AA%D8%AC%D8%A7%D8%B1>

http://www.npwmj.ac.ir/browse.php?a_cod_e=A-10-1-79&slc_lang=fa&sid=1

• حسینی یکتا، نفیسه. دادر، فائزه. یزدانفر، عباس. (۱۳۹۳). تفاوت‌های مزاجی انسان و گرایش به شاخصه‌های معماری، فصلنامه پرستار و پزشک در رزم، شماره پنج، سال دوم، ۲۰۱-۲۱۱.

http://www.npwmj.ac.ir/browse.php?a_cod_e=A-10-1-79&slc_lang=fa&sid=1

• حمزه نژاد، مهدی؛ فضلی، هاجر. (۱۳۹۵). شاخصه‌های بوم فرهنگی خانه در گناباد به منظور طراحی خانه‌های بومی معاصر. چهارمین کنگره تاریخ معماری و شهرسازی ایران. خراسان. بهمن ۹۵.

<https://civilica.com/doc/936513/>

• داعی‌پور، زینب. (۱۳۹۳). رابطه حضور طبیعت و افزایش حس تعلق در خانه‌های سنتی ایران. فصلنامه علمی پژوهشی مرکز پژوهشی هنر معماری و شهرسازی نظر. شماره ۳۰. سال یازدهم. ۴۹-۵۸.

http://www.bagh-sj.com/article_6497.html

• راپاپورت، ایموس (۱۳۸۲). خاستگاه‌های فرهنگی معماری، آل رسول، صدف، بانک، افرا. فرهنگستان هنر.

<https://www.noormags.ir/view/en/articlepage/582872/%D8%AE%D8%A7%D8%B3%D8%AA%DA%AF%D8%A7%D9%87%D9%87%D8%A7%DB%8C-%D9%81%D8%B1%D9%87%D9%86%D8%A%AF%DB%8C-%D9%85%D8%B9%D9%85%D8%A7%D8%B1%DB%8C>

• راپاپورت، ایموس (۱۹۲۹). فرهنگ، معماری و طراحی، برزگر، ماریا. یوسف نیا پاشا، مجید. ساری: شلفین.

<https://www.gisoom.com/book/1832099/%D8%A9%D8%AA%D8%A7%D8%A8-%D9%81%D8%B1%D9%87%D9%86%D8%A%AF-%D9%85%D8%B9%D9%85%D8%A7%D8%B1%DB%8C-%D9%88-%D8%B7%D8%B1%D8%A7%D8%AD%DB%8C/>

• راپاپورت، ایموس. (۱۳۶۶). منشا فرهنگی مجتمع های زیستی. رضایه رضازاده. تهران: جهاد دانشگاهی دانشگاه علم و صنعت ایران.

<http://www.lib.ir/book/68284986/%D9%85%D9%86%D8%B4%D8%A7%D8%A1-%D9%81%D8%B1%D9%87%D9%86%D8%A%AF%DB%8C->

[%DA%AF%D8%B1%D9%81%D8%AA&Itemid=125](#)

• گروتز، یورگ. (۱۳۷۵). زیبایی‌شناختی در معماری. پاکزاد، جهانشاد. همایون، عبدالرضا. چاپ اول. تهران: دانشگاه شهید بهشتی.

<http://unipress.sbu.ac.ir/node/311>

• لنگ، جان؛ عینی‌فر، علیرضا. (۱۳۸۸). آفرینش نظریه معماری نقش علوم رفتاری در طراحی محیط چاپ چهارم. تهران: دانشگاه تهران.

<https://www.gisoom.com/book/11200022/%DA%A9%D8%AA%D8%A7%D8%A8-%D8%A2%D9%81%D8%B1%DB%8C%D9%86%D8%B4-%D9%86%D8%B8%D8%B1%DB%8C%D9%87-%D9%85%D8%B9%D9%85%D8%A7%D8%B1%DB%8C-%D9%86%D9%82%D8%B4-%D8%B9%D9%84%D9%88%D9%85-%D8%B1%D9%81%D8%AA%D8%A7%D8%B1%DB%8C-%D8%AF%D8%B1-%D8%B7%D8%B1%D8%A7%D8%AD%DB%8C-%D9%85%D8%AD%DB%8C%D8%B7/>

• لوتی، پیر؛ کتابی، بدرالدین. (۱۳۷۲). به سوی اصفهان. تهران: اقبال.

<https://fa.wikipedia.org/wiki/%D8%A8%D9%87%E2%80%8C%D8%B3%D9%88%D8%B8%D8%A7%D8%B5%D9%81%D9%87%D8%A7%D9%86>

• مارکوس، کلرکوپر. (۱۳۸۲). علیقلیان، احد. خانه: نماد خویشتن. مجله خیال. شماره پنج. ۸۴-۱۱۹.

<http://ensani.ir/fa/article/226240/%D8%AE%D8%A7%D9%86%D9%87-%D8%A8%D9%87-%D9%85%D8%AB%D8%A7%D8%A8%D9%86%D9%85%D8%A7%D8%AF-%D8%AE%D9%88%DB%8C%D8%B4%D8%AA%D9%86>

• مجیدی، سمیرا و معماریان، غلامحسین. (۱۳۹۴). فهم ابعاد عاطفی حیات در خانه‌های سنتی شیراز. نشریه علمی پژوهشی انجمن علمی معماری و شهرسازی ایران. شماره ۹. برگرفته از سایت:

http://www.isau.ir/article_62002.html

در تاریخ ۹۷/۶/۱۰.

[D8%A8-%D9%85%D8%B1%D9%85%D8%AA-%D8%B4%D9%87%D8%B1%DB%8C-%D8%A7%D8%B2-%D9%88%D9%86%DB%8C%D8%B2-%D8%AA%D8%A7-](#)

• قبادیان، وحید. (۱۳۸۷). بررسی اقلیمی ابنیه سنتی ایران. چاپ پنجم. تهران: دانشگاه تهران.

<https://www.gisoom.com/book/1943844/%DA%A9%D8%AA%D8%A7%D8%A8-%D8%A8%D8%B1%D8%B1%D8%B3%DB%8C-%D8%A7%D9%82%D9%84%DB%8C%D9%85%DB%8C-%D8%A7%D8%A8%D9%86%DB%8C%D9%87-%D8%B3%D9%86%D8%AA%DB%8C-%D8%A7%DB%8C%D8%B1%D8%A7%D9%86/>

• کسمایی، مرتضی و احمدی نژاد، محمد. (۱۳۸۴). اقلیم و معماری. چاپ سوم. اصفهان: خاک.

<https://www.adinehbook.com/gp/product/9645583470>

• کلانتر ضرابی، عبدالرحیم و کاشانی، سهیل. (۱۳۷۸). "تاریخ کاشان". افشار، ایرج. تهران: امیر کبیر.

http://ghnews.ir/index.php?option=com_k2&view=item&id=30035:%D9%85%D8%AA%D9%86-%D9%83%D8%A7%D9%85%D9%84-%D9%83%D8%AA%D8%A7%D8%A8-%D8%AA%D8%A7%D8%B1%DB%9C%D8%AE-%DA%A9%D8%A7%D8%B4%D8%A7%D9%86-%D8%A7%D8%AB%D8%B1-%D8%B9%D8%A8%D8%AF%D8%A7%D9%84%D8%B1%D8%AD%DB%9C%D9%85-%DA%A9%D9%84%D8%A7%D9%86%D8%AA%D8%B1-%D8%B6%D8%B1%D8%A7%D8%A8%DB%9C-%D8%A8%D8%A7-%D9%82%D8%A7%D8%A8%D9%84%D8%B9%9C%D8%AA-%D9%87%D8%A7%DB%9C-%D9%88%DB%9C%DA%98%D9%87-%D8%A8%D8%B1-%D8%B1%D9%88%DB%9C-%D8%B3%D8%A7%DB%9C%D8%AA-%D9%82%D8%A7%D8%A6%D9%85%D8%B9%9C%D9%87-%D9%82%D8%B1%D8%A7%D8%B1-%

<http://library.sbu.ac.ir/node/5163>

• Gunn, Michael C. (1980). "CULTURAL ECOLOGY: A BRIEF OVERVIEW". University of Nebraska, Lincoln DigitalCommons@University of Nebraska -Lincoln. Nebraska Anthropologist. Paper 149-170.

<https://digitalcommons.unl.edu/nebanthro/149/>

• Soltanzadeh, Hossein. (2015). "The Role of Climate and Culture on the Formation of Courtyards in Mosques". Space Ontology International Journal 4 (15).

http://soij.qiau.ac.ir/article_520024.html

• Sutton, Mark Q. and Anderson E. N. (2010). "INTRODUCTION TO CULTURAL ECOLOGY". Second Edition. A division of ROWMAN & LITTLEFIELD PUBLISHERS, INC. Lanham New York Toronto Plymouth, UK. Altamira press.

<https://www.amazon.com/Introduction-Cultural-Ecology-Mark-Sutton/dp/0759123292>

• معماریان، غلامحسین. (۱۳۸۷). آشنایی با معماری مسکونی ایرانی گونه شناسی درونگرا. چاپ پنجم. تهران: سروش دانش.

<https://www.gisoom.com/book/1580452/%D%A9%D8%AA%D8%A7%D8%A8-%D8%A2%D8%B4%D9%86%D8%A7%D8%B8C%DB%8C-%D8%A8%D8%A7-%D9%85%D8%B9%D9%85%D8%A7%D8%B1%DB%8C-%D9%85%D8%B3%DA%A9%D9%88%D9%86%DB%8C-%D8%A7%DB%8C%D8%B1%D8%A7%D9%86%DB%8C-%DA%AF%D9%88%D9%86%D9%87-%D8%B4%D9%86%D8%A7%D8%B3%D8%B8C-%D8%AF%D8%B1%D9%88%D9%86%D8%A7%D8%B1%D8%A7/>

• نراقی، حسین. (بی تا). "تاریخ اجتماعی کاشان". تهران: علمی و فرهنگی.

<https://salahshorannaragh.blog.ir/1393/06/28/%D9%85%D8%B9%D8%B1%D9%81%D8%B8C-%DA%A9%D8%AA%D8%A7%D8%A8-%D8%AF%D8%B1-%D8%AE%D8%B5%D9%88%D8%B5-%D8%B4%D9%87%D8%B1-%D9%86%D8%B1%D8%A7%D9%82-27-%DA%A9%D8%AA%D8%A7%D8%A8-%D8%AA%D8%A7%D8%B1%DB%8C%D8%AE-%D8%A7%D8%AC%D8%AA%D9%85%D8%A7%D8%B9%DB%8C-%DA%A9%D8%A7%D8%B4%D8%A7%D9%86>

• نصیری، نگار. (۱۳۸۸). مطالعه تطبیقی مفهوم خلوت در خانه درونگرای ایرانی و خانه برون گرای غربی. نشریه هنرهای زیبا. شماره ۳۷، ۴۶-۳۹.

https://jfaup.ut.ac.ir/article_68319.html

• همایونی. (۱۳۵۳). "گوشه ای از آداب و رسوم مردم شیراز". شیراز: اداره کل فرهنگ و هنر فارس.

<https://www.farschto.ir>

• Edwards, Brain; Sibley, Magd; Mohamad, Hakimi & Lend. Peter. (2006). Courtyard Housing: Past Present and Future. First Published by Taylor and Francis.

۱۳- چکیده تصویری

